

Nieuw clubje te Londen

De geschiedenis van de vrijmetselaars begint in 1717

Het jaar 1717 wordt algemeen gezien als het oprichtingsjaar van de vrijmetselarij. Dit genootschap kwam echter niet uit de lucht vallen, zo bleek vorige week tijdens de jaarlijkse studiedag van de maçonnieke stichting Ritus en Tempelbouw.

Rietje van Vliet

In februari 1818 werd ten paleize van prins Frederik in Den Haag door een onbekende een geheimzinnig pakketje afgeleverd. Het bevatte een aantal oude documenten en een zestiende-eeuwse oorkonde die in geheimschrift was opgesteld. Of het echt was? vroeg de prins, op dat moment Grootmeester van de Grootloge der Vrijmetselaren, toen hij het aan de Grootsecretaris overhandigde. Dat leek het geval en daarmee kreeg datgene wat later de grootste vervalsing binnen de Nederlandse vrijmetselarij zou blijken, alle aandacht die de onbekend gebleven makers zichzelf hadden toegewenst.

De perkamenten oorkonde, doorgaans genoemd het <<Charter van Keulen>>, leverde het bewijs dat de vrijmetselarij minstens twee eeuwen ouder is dan 1717, toen vier Londense loges zich samenvoegden tot één Grootloge en daarmee de vrijmetselarij oprichtten. Het document was opgesteld nadat vertegenwoordigers van negentien Europese vrijmetselaarsloges in Keulen in 1535 bijeen waren gekomen om een aantal misverstanden uit de weg te ruimen. Bijvoorbeeld over de schatten van de Tempeliers die de orde in bewaring zou hebben genomen. Verder kon men eruit afleiden dat in de vroegmoderne tijd een relatief simpele maçonniek gradenstelsel gangbaar was. Andere paperassen uit het raadselachtige pakket toonden aan dat er zelfs al in 1519 een vrijmetselaarsloge in Amsterdam bestond en dat een verre voorzaat van prins Frederik, stadhouder Frederik Hendrik, reeds vrijmetselaar was.

De vrijmetselarij is geen religie. Iedereen, ongeacht politieke of godsdienstige gezindheid, kan er lid van worden. Vrijmetselaars zoeken juist naar datgene wat hen bindt, niet naar wat hen verdeelt. Dat er veel gebruik wordt gemaakt van de bijbelse symboliek heeft te maken met de West-Europese vroegachttiende-eeuwse wortels van de vrijmetselarij. De broederschap – vrouwen kunnen lid worden van een aparte Orde der Weefsters of van de gemengde Orde <<Droit Humain>> – is wereldwijd verspreid en telt in Nederland momenteel circa 6.000 leden. Ze zijn lid van een van de 144 loges in Nederland, verspreid over ruim 70 plaatsen. Die loges vallen onder het gezag van de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootosten der Nederlanden, dat in 1756 werd opgericht.

*

Toch rezen er twijfels over de authenticiteit van de archivalia. Die speelden de toenmalige vernieuwers binnen de vrijmetselarij immers stevig in de kaart en voorzagen hen bovendien van een historisch gefundeerde argumentatie. Helaas voor de twijfelaars was niet meer na te gaan of het om een vervalsing ging of niet. De Grootmeester was het originele pakket kwijtgeraakt. Het enige wat resteerde, was een facsimile van het charter die Frederik had laten maken. Desalniettemin heeft men inmiddels onomstotelijk kunnen vaststellen dat de inhoud ervan naar het rijk der fabelen verwezen kan worden.

Het verlangen naar een eigen geschiedschrijving van de vrijmetselarij dateert van het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw. Er verschenen allerlei historische werken over de vroegste geschiedenis van de vrijmetselarij, die nog steeds sterk tot ieders verbeelding spreken. Zo zou de vrijmetselarij haar oorsprong vinden in de Orde van de Tempeliers, de Rozekruisers of andere mystieke genootschappen. Zelfs werden er verwantschappen met mysteriediensten uit de Klassieke Oudheid – de Mithrascultus bijvoorbeeld – aangetoond. De gedachte 'hoe ouder de wortels, hoe hoger de status' vormde impliciet de motivatie om de vrijmetselarij te voorzien van een lange genealogie.

Om tegenwicht te bieden aan de nog altijd actieve romantische historici, die het liefst in iedere middeleeuwse kathedraal waar een troffel wordt afgebeeld een vroeg-maçonniek statement zien, werden er onderzoeksloges opgericht. Zo is in Engeland de <<Quatuor Coronati Lodge>> bedoeld om de wetenschappelijke bestudering van de vrijmetselarij te bevorderen. De Nederlandse pendant is de maçonnieke stichting Ritus en Tempelbouw. Deze stichting heeft de rijkste maçonnieke collectie ter wereld, in het

Cultureel Maçonniek Centrum aan de Prinsessegracht te Den Haag, onder handbereik. Ieder jaar organiseert ze voor haar leden en introducés een landelijke studiedag, die vorige week zaterdag in het teken stond van de voorgeschiedenis van de vrijmetselarij, in het bijzonder de 'wegen die leiden naar 1717'.

Eén van de sprekers was Ton van de Sande, vanwege de Orde der Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden bijzonder hoogleraar 'Vrijmetselarij als geestesstroming en sociaal-cultureel Europees verschijnsel' bij de faculteit Godgeleerdheid van de Universiteit van Leiden. In zijn lezing neemt hij stelling tegen het romantische "hineinmaçonneren": de historische feiten tonen aan dat de maçonnerie niet voortkomt uit Egyptische genootschappen noch uit het middeleeuwse gilde van kathedraalbouwers, maar dat ze 'uitgevonden' is in 1717. Voor veel vrijmetselaren is deze opvatting ontluisterend. Had de presbyteriaanse predikant James Anderson in de 'grondwet' van de vrijmetselarij, de <<Constitutions>> uit 1723, niet nadrukkelijk over die vroeg-maçonnieke periode aan het begin van de jaartelling geschreven? Van de Sande knikt: "Maar het was in de achttiende eeuw gebruikelijk dat geschiedschrijvers feiten en fictie door elkaar heen lieten lopen."

*

Volgens Van de Sande is de vrijmetselarij 'bedacht' door een aantal geleerden van de Royal Society, een opvatting die de laatste jaren internationaal steeds meer ingang vindt. "Men had in Londen, na 1700, grote behoefte aan morele herbewapening."

Engeland had een halve eeuw van partijtwesten achter de rug. De Whigs en de Tories bestreden elkaar te vuur en te zwaard. De bisschoppen van de anglicaanse High Church verzetten zich uit alle macht tegen de toenemende invloed van de Dissenters, en ook het koningshuis van de Stuarts had aan de onrust zijn steentje bijgedragen door over te stappen op het gehate katholicisme. Na een periode van samenzweringen en intriges had de komst van William en Mary rust gebracht in de ontwrichte samenleving. De welvaart steeg en Londen groeide uit tot de grootste stad van Europa. Hoewel de stad door de snelle uitbreiding enorm verpauperde, ontwikkelde ze zich tegelijkertijd tot een vrijplaats voor vrijdenkerij. Geen wonder dat veel hugenoten, die na de intrekking van het Edict van Nantes in 1685 naar Engeland waren gevlucht, zich er snel thuis voelden. "Zij integreerden in de Londense gemeenschap door lid te worden van een van de maar liefst drieduizend clubs die Londen omstreeks 1700 telde."

Door middel van die genootschappen hoopte men tegenwicht te kunnen bieden aan de instabiliteit van het land. "Men had geen vertrouwen meer in de overheid", verklaart de historicus Van de Sande, "en er heerste een groot wantrouwen tegen de gevestigde orde. Vandaar dat men zich in de clubs ten doel stelde de mensheid beschaving, tolerantie en fatsoen bij te brengen."

De anglicaanse kapelaan Jean Desaguliers (1683-1744), zoon van een hugenotenpredikant uit La Rochelle, stond aan de wieg van een van de vele clubs uit het begin van de achttiende eeuw: die van de vrijmetselarij. Hij had zich na zijn studie te Oxford opgewerkt tot bibliothecaris van de Royal Society en oogstte internationale bekendheid en waardering met zijn lezingen over experimentele filosofie.

Daarnaast was hij huisvriend van Isaac Newton. Diens ideeën over harmonie in de kosmos, met als kernbegrippen respect en tolerantie, werden door de irenicus die Desaguliers was gretig omarmd. "Hij zag die ideeën gematerialiseerd in de St Paul's Cathedral, ontworpen door de sterrenkundige en filosoof Christopher Wren. Wren had de opdracht gekregen de afgebrande kathedraal in oude, gothische, stijl te herbouwen maar dat weigerde hij. Uiteindelijk nam hij de opdracht aan onder voorwaarde dat hij tijdens de bouw nog wijzigingen zou mogen aanbrengen. Jarenlang wisten de opdrachtgevers niet waar hij mee bezig was. Door de opstelling van de steigers was immers niet te zien dat de nieuwe St Paul's een classicistische vorm kreeg." De koepel was in 1710 klaar en in 1717 werd de kathedraal opgeleverd.

"Niet toevallig wordt in datzelfde jaar de vrijmetselarij opgericht", merkt Van de Sande op. Op dat moment was Desaguliers onder anderen met dominee James Anderson lid van een club die ontstaan was als dispuutgezelschap rond het satirisch-moralistisch tijdschrift de <<Spectator>> van Joseph Addison en Richard Steele. Ook dit blad had zich in de vijf jaren van zijn bestaan (1709-1714) ingezet voor de beschaving van de burgerij. "Onder meer hadden Addison en Steele in recensieartikelen 'bad poets' vergeleken met barbaarse Gothen, aan wie de majesteitlijke classicistische eenvoud van de 'Augustan Style' ten voorbeeld werd gehouden. Architectonische metaforen, zoals later in de vrijmetselarij gangbaar zouden zijn, waren in die jaren derhalve niet ongebruikelijk."

*

Desaguliers heeft waarschijnlijk het initiatief genomen om, met Anderson, een nieuwe club op te richten. Hij maakte zich oprecht bezorgd over de impasse waarin de Engelse kerk terecht was gekomen door de felle controverse tussen High Church en Dissenters. Zijn club moest juist een forum worden waar alle protestanten zich zouden kunnen thuisvoelen, om te zoeken wat verenigt en uit de weg te ruimen wat

verdeelt. In dit forum moest men in navolging van Newtons theologie kunnen filosoferen over de plaats van de mens tegenover God en de wereld.

De vrijmetselarij en haar geheimen [niet volledig gepubliceerd]

Vrijmetselaars drinken wijn uit doodshoofden en maken zich schuldig aan martelingen en zelfs rituele moorden. Al sinds de beginjaren van de vrijmetselarij verschenen er verradersgeschriften waarin bij monde van een ex-maçon onthullingen werden gedaan over obscure, maçonnieke praktijken. Ook anno 2001 worden deze auteurs dikwijls op hun woord geloofd. Bijvoorbeeld door de Evangelische Omroep, die nog in 1998 haar leden wilde doen geloven dat de vrijmetselarij een satanische sekte is en dus bestreden dient te worden.

Aan die negatieve beeldvorming hebben de vrijmetselaars zelf bijgedragen door steeds met terughoudendheid naar buiten te treden. Dat heeft te maken met de veronderstelde geheimen van de vrijmetselarij. Echter: er zijn geen geheimen. Over de symbolen en ritualen van de vrijmetselarij zijn veel boeken gepubliceerd, die gemakkelijk in boekhandels en bibliotheken verkrijgbaar zijn.

Maçons geven de achtergronden van die symbolen en ritualen uit zichzelf niet graag prijs, hetgeen de geheimzinnigheid van de orde versterkt. Hun overweging is dat een kandidaatleerling die zich goed heeft ingelezen, de 'schok van het nieuwe' tijdens de ceremoniën minder sterk zal ervaren. Ook de beslotenheid van de logebijeenkomsten leidt tot een geheimzinnig imago. Professor Van de Sande: "Omdat de vrijmetselarij een inwijdingsgenootschap is, is die beslotenheid juist functioneel." Bovendien zou het maçonnieke spel, namelijk het bouwen aan de Tempel, niet slagen wanneer er toeschouwers bij zijn die er geen begrip voor kunnen opbrengen. Tijdens dat spel doet de vrijmetselaar innerlijke ervaringen op die hij alleen met broeders kan delen. Men noemt die ervaringen het 'onzegbare geheim'.

Als er geen geheimen zijn, waarom dan toch een website over de vrijmetselarij via de rechter proberen te verbieden, zoals vorig jaar gebeurde? Evert Kwaadgras, conservator van het Cultureel Maçonniek Centrum te Den Haag, legt uit waarom het hoofdbestuur van de Orde in actie kwam tegen de internet-publicatie van de ritualen, die de afgelopen jaren door de vrijmetselarij zelf in druk waren verschenen. Het effect van een ceremoniële opneming in de orde gaat verloren, was het voornaamste bezwaar. Verder achtte de Orde het om auteursrechtelijke redenen onjuist dat haar eigen publicaties door een buitenstaander op het net gezet werden. Het betrof naar haar mening bovendien iemand die het als een persoonlijke vendetta zag de geheimen van de vrijmetselarij bloot te leggen en die zich verschool achter de onderzoeksgroep Squin de Florian. Die onderzoeksgroep bleek later een eenmansactie te zijn. Ook het voornemen van de gedreven antimaçonnist om de namen van de leden van de vrijmetselarij op het net te publiceren, wilde men tegenhouden, want privacygevoelig.

Met name de criminele activiteiten en politieke terreur van de Italiaanse loge Propaganda Due (P2), onder leiding van de fascist Licio Gelli, in de jaren zeventig en tachtig hebben het imago van de vrijmetselarij geen goed gedaan. Een staat binnen de staat, waarbij de betrokkenen zelf buiten beeld blijven, zo luidt het algemene oordeel over de politieke infiltratie van deze vrijmetselaars. In 1998 stelde de Britse minister van Binnenlandse Zaken een meldingsplicht in voor alle functionarissen van het justitieel apparaat en de politie die lid zijn van een vrijmetselaarsloge. Aanleiding was de ontdekking van corruptie en gruwelijke opsporingsmethoden van een speciale politie-eenheid ter bestrijding van zware misdaad in de West-Midlands. Men meende over aanwijzingen te beschikken dat de vrijmetselarij, die in Groot-Brittannië zo'n 300.000 leden telt, erbij betrokken was en hoopte door de invoering van een maçonnieke meldingsplicht complotten te kunnen ontmantelen. Ook maakt men zich sterk voor zo'n meldingsplicht voor rechters en artsen, om zich te vrijwaren van maçonnieke klassenjustitie en voorkeursbehandelingen voor maçonnieke patiënten.

Anders dan in Italië, Griekenland en bijvoorbeeld Frankrijk zijn er in Nederland geen extreme voorvallen bekend van vrijmetselaars die elkaar in de politiek of de samenleving de bal toe spelen, al zal het tussen individuele leden net als in ieder andere club wel voorkomen. Wat dat aangaat kan de vrijmetselarij met een <<old boys network>> vergeleken worden. Vrijmetselaars zorgen goed voor elkaar. Sinds 1869 bestond er in Baarn een internaat voor kinderen van "minvermogende vrijmetselaren" maar dit heeft zojuist zijn deuren gesloten om financiële redenen en omdat er nog nauwelijks vrijmetselaarskinderen verbleven. Daarnaast kent Bilthoven een verzorgingshuis voor bejaarde vrijmetselaars, Huize Het Oosten. Ook bestaan er commissies die aan vrijmetselaars hulp en advies op geestelijk en maatschappelijk gebied geven. Het Van Marenfonds is bestemd om vrijmetselaars en hun partners materiële steun te verlenen.

De populaire Wren met zijn imposante St Paul's inspireerde de oprichters tot gebruikmaking van de symboliek die de tempel- en kathedralenbouwers van vroeger hanteerden. Van de Sande: "Die symboliek kreeg een newtoniaanse invulling. En net als het geval was bij zoveel andere genootschappen uit die tijd

werden ook voor de nieuwe vrijmetselaarsclub, die een loge werd genoemd, initiaties en rituelen bedacht.”

Die eerste vrijmetselaars zochten naar een ludieke vorm om met het zich toegeëigende verleden te kunnen omgaan. “Men moet het amusant gevonden hebben om volgens middeleeuwse metselaarsrituelen ingewijd te worden. De Middeleeuwen vond men duister, dus dat maakte die inwijding alleen maar spannend.” Het bleek een meesterzet, de koppeling van het newtoniaanse gedachtengoed aan de traditie (de ‘lore’, tegenover de ‘folk-lore’) van de metselaarsgilden. Die traditie bevatte een rijkdom aan speculatieve mogelijkheden. “Door de jaren heen zijn er allerlei rituelen en tradities bij gekomen, waardoor er ook zijstromen ontstonden. Er werd een ridderlijke afkomst bedacht en ook de pyramidebouwers werden aan de traditie toegevoegd.”

Desaguliers, Anderson en de overige maçonnieke ‘aartsvaders’ waren volgens Van de Sande “serieuze wereldverbeteraars die het dreigend anarchisme in Engeland een halt wilden toeroepen door protestanten binnen en buiten de Church of England in broederschap te verenigen, maar – althans in onze ogen – ook prettig gestoorde lieden van de leisure class, die de gezelligheid van een club combineerden met het bedrijven van de newtoniaanse fysicotheologie.”

Net als in de Royal Society wensten ze ook in de nieuwe club niet over politiek te praten, omdat ze om zich heen zagen hoezeer politiek de maatschappij verdeelde. Juist doordat ze zich de symboliek van de oude bouwkunde – in die tijd zeer populair – hadden toegeëigend, werden ze ‘salonfähig’ en trokken ze leden uit de hogere burgerij en zelfs uit hofkringen naar zich toe. “Daardoor hebben de vrijmetselaars het in tegenstelling tot vele andere clubs uit die dagen ook op de zeer lange termijn kunnen redden.” 🍏

Rood of blauw vrijmetselen [niet volledig gepubliceerd]

Eigenlijk kan er niet over dé vrijmetselarij gesproken worden. Eenheid is er ver te zoeken. Zo wordt er onderscheid gemaakt tussen de reguliere en de irreguliere vrijmetselarij, waarbij de eerste vorm zich traditioneel houdt aan de *Constitutions* die James Anderson in de beginjaren van de vrijmetselarij in Engeland heeft opgesteld (1723). Anders dan de meeste loges in Nederland behoren de loges in België en Frankrijk doorgaans tot de irreguliere vrijmetselarij, onder andere wegens hun politiek engagement en hun antiklerikale opvattingen.

Een ander onderscheid is dat tussen de Blauwe en Rode Vrijmetselarij. Bij de Blauwe Vrijmetselarij kan een broeder drie symbolische graden behalen: leerling, gezet en meester. Veel symbolen zijn ontleend aan het oude gildestelsel van de operationele metselarij uit de Middeleeuwen. Hoewel de traditie binnen de vrijmetselarij leert dat ze hieruit voortkomt, is rechtstreekse verwantschap tussen de kathedralenbouwers en de speculatieve of symbolische vrijmetselarij nooit aangetoond.

In de speculatieve vrijmetselarij (na 1717) worden het leven en de samenleving beschouwd als het voltooien van een bouwwerk. De mens zelf is een ruwe steen die zichzelf moet bewerken tot een kubieke steen die past in het bouwwerk van levende stenen. Dit is de onzichtbare Tempel waaraan gebouwd wordt: de legendarische tempel van de bijbelse koning Salomo. Met de passer kan de mens de maat nemen en met de winkelhaak zoekt hij naar de rechte verhoudingen tot de Opperbouwmeester des Heelals en tot de medemens.

Iedere broeder wordt geacht bij tijd en wijle een voordracht te houden: in maçonnieke termen een bouwstuk. De loge wordt daarbij beschouwd als de werkplaats. In het maçonnieke spel dragen vrijmetselaars net als hun ambachtelijke ‘voorgangers’ een schootsvel en handschoenen. Belangrijk is verder de lichtsymboliek, die volgens de traditie ook in de kathedralenbouw zou voorkomen. Kathedralen waren steeds georiënteerd op het Oosten, de bron van het Licht. Daarom zit de Voorzittend Meester bij ceremoniën in het Oosten van de maçonnieke tempel en heeft hij op zijn schootsvel een afbeelding van de zon.

Over de Rode Vrijmetselarij wordt in Nederland geheimzinnig gedaan. Deze werkwijze van de hogere graden staat alleen open voor broeders die het in de Blauwe Vrijmetselarij tot de meestergraad hebben gebracht. Al in de achttiende eeuw had men de behoefte zich te meten aan middeleeuwse ridderorden en meende die te kunnen invoeren binnen de vrijmetselarij. Ze vallen buiten de competentie van de Orde van Vrijmetselaren. Voorbeelden van de talloze hogere graden zijn de Ridders van het Rozekruis en Sublieme Ridders van de Lichtende Driehoek. In Nederland is het aantal hogere graden beperkt, maar in de Verenigde Staten heeft de Rode Vrijmetselarij geleid tot een aantal kleurrijke gezelschappen die zich wel degeëlijk op openbare gelegenheden manifesteren. Met organisaties als de *Aloude Mystieke Orde Rosae Crucis* en de *Rosicrucian Fellowship*, waarin eveneens in loges wordt gewerkt, hebben ook deze vormen van vrijmetselarij niets van doen.

